

Yeni başlayanlar için hukuk devleti

Prof. Dr. İskender Öksüz, 30 Ağustos 2017

<http://www.karar.com/gorusler/prof-dr-iskender-oksuz-yazdi-yeni-baslayanlar-icin-hukuk-devleti-584949>

‘Niçin?’ kitabının yazarı Prof. Dr. İskender Öksüz, hukuk algoritmadır diyor ve uyarıyor: Algoritmalarınıza sahip çıkın!

Harezmî, adından da belli, Harezmlî bir ailenin çocuğu. 780-850 arasında yaşamış. İkinci derece denklemini çözmüş. Batlamyus’un astronomi hesaplarını düzeltmiş. Ondalık sayıları öğretmiş. Cebirin icadına büyük katkı yapmış. Fakat adının bugün saygıyla anılmasının sebebi bunların dışında.

O sebebi az sonra söyleyeyim. Galiba Al-Harezmî adını lâtîn alfabesine çeviren keşiş, ismin başındaki Hı harfini, hani şu Azerbaycan Türkçe alfabesinde X ile gösterilen harfi, her halde gayın veya cim (gim) diye okumuş. Yani خ harfini Ğ veya چ diye seslendirmiş ve bizim Al-Harezmi batıda Al-Garezmi oluvermiş. Bakınız, İspanyolca’daki quarismo ve Portekizce’deki algarismo “rakam”ın o dillerdeki adı!

Algoritma!

Evet, bu büyük mucidin adının bugün sık hatırlanmasının sebebi yukarıda saydıklarımın hiçbiri değildir, bir tanesi bile hatırlanmasına kâfi idi amma... Bugün anılmasının sebebi, onun adıyla anılan kavram: Algoritma.

Algoritma, bir iş yapmanın reçetesine verilen isim. Harezmî bu reçeteleri matematiğe uygulamış ve uzun uzun açıklamış. İkinci derece denklemini mi çözeceksiniz:

1. Denklemi ifade = sıfır şekline sokunuz.
2. İkinci katsayının karesini alınız. Bundan birinci ve üçüncü katsayıların çarpımının dört katını çıkarınız...

Böyle devam eder ve denklem ne olursa olsun çözümü her seferinde elde edersiniz. Algoritma olmasaydı, şu denklemin çözümü bu, öbürününki şu diye her biri için ayrı sonuç hesaplardınız. Kim bilir, belki de o kadar kötü olmaz; katsayıları 1, 4 ve 2 olan denklemin çözümü gibi yayınlarla akademik unvanlar alınır.

Celal Şahin ve bilgisayar dilleri

Bugünün bilgisayar programlarının ruhu da budur: Algoritma!

Hani üniversitede mi lisede mi yoksa ilkokulda mı öğretilim diye heyecanlandığımız şu bilgisayar kodlama, aslında insanların düzenlediği algoritmaları elektronik makinaların diline aktaran aracı lisanlardır. Onlara programlama dili diyoruz.

Tabi algoritmalar yukarıda (1) ve (2) diye verdiğimiz adımların art arda sıralanmasından ibaret değildir. Arada karar vermek de gerekir. İşte diyeceksiniz, yine insana muhtaç oldunuz. Hiç de değil. İkinci derece denkleminin üçüncü adımına şöyle yazarız:

(3) Eğer sonuç sıfırdan büyükse...

Ve sonuç sıfırdan büyükse ne yapacağımızı, sıfırda ne yapacağımızı, sıfırdan küçükse ne yapacağımızı algoritmanın üç çatalı şeklinde yazmaya devam ederiz.

Demek ki algoritmalar epey akıllı olabiliyor, karar da veriyor. Ruhun şâd olsun Al-Harezmi. Gerçi senin yaptıklarından bugün ecnebiler yararlanıyor ama zarar yok. Biz de övünüyoruz işte. Hem şu sıralar deve sidiği ve Ace Hurması ile meşgulüz. O konularda sonuca varınca belki biz de algoritma yazarız.

Tabi bugün kendi giden otomobiller de yüzlerce algoritma kullanır. Rahmetli Celal Şâhin'in dediği gibi, "Kırmızı yanınca dur, beyaz yanınca bekle, yeşil yanınca geç; geç hanım teyze..." (Sarı değil beyaz derdi. O zaman sarı yerine beyaz mı kullanırdık?)

Sanayi 4.0, Asimov ve Harari

Ve Sanayi Devrimi 4.0. Biz 2'inciye tamamlamaya çalışırken, robotların işe soyunması bu yeni devrimi ateşledi. Robotlar da algoritmalarından ibaret tabi... Isaac Asimov'un "Ben Robot" şaheserinde bütün hikâyeler robotiğin üç kanununun çelişmesiyle ortaya çıkar. O kanunlar algoritmadır aslında. Şöyle:

1. Bir robot, bir insana zarar veremez veya hareketsiz kalarak bir insanın zarara uğramasına müsaade edemez.
2. Bir robot, insanların verdiği emirlere, Birinci Kanun'la çelişmemek kaydıyla, itaat eder.
3. Bir robot kendi varlığını, bu savunma Birinci ve İkinci Kanunları'yla çelişmediği sürece savunur.

Ve hikâyeler buradan başlar. En basitiyle, bir insan öbürünü öldürmeye kalkarsa robot ne yapar... Ve olaylar böylece gelişir.

Kurgu yazmasa da Asimov'un ruhundan bir parça taşır gibi davranan Yuval Noah Harari daha da ileri gidiyor. (Yuval Noah Harari zaten hep ileri gidiyor ve her sayfada bir bomba patlatma gayreti içinde... Çoğu zaman da bombalar gerçekten patlıyor.) Noah, yani Nuh dostumuz, bütün organizmaların algoritma olduğunu söylüyor. Yani bütün hayatın. Anne iyi beslenmiyorsa cenin, bu besin azlığını "dışarıda kıtlık var" diye değerlendiriyor. O bebek, bazal metabolizmasını düşürüyor. Yani yiyeceklerden aldığı kalorileri tasarruflu harcayacak genleri açıp, hareketli ve çok enerji harcayan bir yaşam tarzının genlerini kapatıyor. Bu da bir algoritma... Sonuçta hamile rejim yaparsa bebek büyüdüğünde obez oluyor. Bu bir misal. Bütün biyokimyasal mekanizmalar, bütün hayat zincirleri böyle karma karışık algoritmalarca yürütülüyor.

Canlılar algoritma, cansızlar algoritma, bilgisayarlar algoritma, robotlar algoritma... Geçen günkü güneş tutulmasının zamanını öyle saniyesi saniyesine, yerini metresine kadar nasıl tahmin ettik? Çünkü o işlerin algoritmasını Newton hazırlayıp bize vermişti. Biz de oradan hesaplıyoruz. (Belki izafiyetten kaynaklanan birkaç milimetrik sapma da vardır, bilmiyorum.)

Ve hukuk

Kutadgu Bilig’de Hakan Gıntoğı ne diyordu: “İster oğlum olsun, ister gelip geçen misafir. Vereceđim kararda kimse farklılık bulamaz.” Evet, kanun algoritmadır. Tarafsız ve adil yargı böyle olur. Karar vermede kullanılan algoritmaya onlar töre diyordu. Biz kanun diyoruz.

Devletle kanunu, devletle töreyi yan yana söylemek âdetimizdir. Bilge Kaan, “Türk Milleti, üstte gök basmadıysa, altta yer delinmediyse senin ilini (yani devletini), töreni kim artadı?” der. Hazreti Ömer de “Adalet mülkün (yani devletin) temelidir!” buyurmuştur.

Adalet algoritma hâline gelince kanun olur. Kanun yönetmelik, talimatname, velhasıl “mevzuat” olur. Hepsi algoritmadır. İster adalet mekanizmasında ister bürokrasinin işlemede, işe almada, terfide, vatandaşın müracaatında yapılacaklarda, bütün hizmetlerde uygulanan şey algoritmadır. Ticaret Kanunu’ndan Ceza Kanunu’na, Seçim Kanunu’ndan Medenî Kanun’a kadar her şey. Meselâ öğretmen tayinlerinde bir dizi not ve sınav sonucu vardır. Bunlara göre adayların sıraya sokulup en üsttekilerin alınması adalettir, bunun yapılmasını buyuran mevzuat işin algoritmasıdır. Memuriyette, askerlikte kimin nasıl terfi edeceği algoritmalarla bağlıdır. Yazılı algoritmalarla mevzuat, yazısız algoritmalar gelenektir. İkisi de kuvvetlidir ve şaşmaz. Eğer siz muz cumhuriyeti değilseniz!

Algoritma olmasa her müracaat, her işe alma, her terfi ve her ticarî alışveriş için bir yetkili veya kuvvetlinin ayrı ayrı karar vermesi gerekecekti.

Öyle olsun, ne mahzuru var?

Bakin size algoritmayla yürüyen bir teşkilâtla büyük dâhilerin her olay başına dehalarıyla karar verdikleri kazuistik teşkilatı karşılaştıralım. Teşkilât büyük iş, iki futbol maçını karşılaştırayım:

Algoritmayla yürüyen maçın ne zaman başlayacağı, kaç kişiyle ve kaç dakika oynanacağı baştan bellidir. Golün hangi hallerde sayılıp hangi hallerde sayılmayacağı, neyin aut, neyin ofsayt, neyin faul olduğu hep bellidir. Hangi şartların hangi sonuçları doğuracağı bellidir. Hakemlerin görevi her bir şartın oluşup oluşmadığını tespit edip o şartın algoritmasına göre hüküm vermektir. Kurallar, yani algoritma bellidir ve maç boyunca değişmez.

Bu kurallarla oynanan maçta oyuncuların bütün dikkati topa, kaleye, koşmaya, pas vermeye velhasıl oyuna ve gole odaklanmıştır. Böyle kurallarla oynanan ligin takımları gün geçtikçe ustalashır. Oyuncular rekabet için yoğun antrenmanlar yapar, fiziklerini, sağlık şartlarını en iyiye çıkarmaya gayret eder. Böyle ülkelerin takımları diğer ülkelerin takımlarıyla da rekabet eder ve anlattığımız ruh hali geçerliyse, galip gelirler.

Bir de mutlak yetkili, kurallara değil dehasına güvendiğimiz hakemlerce yönetilen bir maça, bir lige, bir ülkeye bakalım. Hakem Ahmet Bey, “Şu takımın oyuncusu gecikmiş; iyi çocuktur, biraz bekleyelim de onsuz başlamayalım.” der. Yan hakem Hasan, “Ofsayttı ama bizim mahallenin reisi Hüsnü onu tutuyor, bu çocuğa dikkat et, bizdendir demişti. Şimdi şevkini kırmayalım delikanlının” buyurur... Fakat asıl fark oyuncuların tutumlarındadır. Onlar çok çabuk şunu öğrenir: Siz ağzınızla kuş, volenizle doksanı tutsanız, hakemler sizi tutmuyorsa gayretleriniz hiçbir işe yaramaz. Algoritmasız ligin oyuncuları sahaya, rakibe, koşmaya, vurmaya değil, hakemlere odaklanmışlardır. Ne yapsam da yan hakem beni tutsa... Hele hele orta hakem! Veya federasyon başkanını tavlansam. Başkanı tavlayamazsam, acaba kızını tavlayabilir miyim?

Bu ikinci ülkenin takımları, o takımların oyuncuları, açıktır ki birinciler kadar marifetli olmayacaktır. Ve onların bu halleri yabancı takımlarla yaptıkları maçlarda ortaya çıkacaktır. O zaman da durumu izah edebiliriz: Onlar bize hep düşmandır zaten. Hakemler taraf tuttu. Kaç golümüzü saymadılar, penaltımızı vermediler. Federasyonun başına başkanımızın kayınbiraderini getirmişsek ne olmuş yani? O bu işlerden iyi anlar. Hayatı boyunca televizyonda maç izlemiştir.

Futbolu bilmem ama diktatörlerin yönettikleri ülkelerde iş yapanların, diktatörün ailesiyle yakınlıkları veya ortaklıkları sayesinde başardıklarını anlatan çok “iş adamı” hikâyesi dinledim. Günahları boynuna, bir kısmı bu halle öğünmek için anlatıyordu ama korkarım bir kısmı da gerçeği söylüyordu.

Ya erdemin yükselişi ya ahlâkın çöküşü

19. yüzyıl Avrupa’sında algoritmayla çalışan devleti kuran Bismarck’tır. Onun “Prusya Erdemleri”, algoritmayla çalışan bir bürokrasi diye özetlenebilir. Öyle ki bu algoritmalar Bismarck olsa da olmasa da çalışır. Bir devletçikler federasyonundan dünyanın bir numaralı gücünü doğuran bu erdemler ve algoritma Alman devletiydi—o mülkün temeli adalet, adaletin temeli de hukuk devletiydi. “Berlin’de hâkimler var”dı. Algoritma bürokrasisi kurulduktan sonra gereken son adım, memurları siyasî iradenin keyfi müdahalesinden korumak için alınacak tedbirlerdir. Terfi ve tayinlerin delinmez algoritmalarla yürümesi ve en önemlisi memurluğun ömür boyu sürmesi ve emeklilik garantisi.

Devlet harcamalarında yolsuzluk yapanların ihale kanunlarını delmeye çalışması gibi, bürokrasiyi emir-kumanda altına alanların delmeğe çalıştıkları da bu özelliklerdir. Objektif algoritmalar ve ölçme sistemleri yerine keyfi mülakatlar, dehaların kararları ve bir emirle alınıp atılan, sürülen bürokratlar. Acemiler bu halin işlere etkisine odaklanır ve ne kadar kötü olacağını söylerler. Haklıdırlar. Fakat biraz daha tecrübeliler, bunun bürokrasideki memurların ve halkın ahlâkına etkisini görürler ve asıl yıkımın insanların akıl ve gönüllerinde meydana geldiğini anlarlar. Eski Sovyet ülkelerinde ve diktatörlükle yönetilen bütün ülkelerde durum budur.

İl gider tre kalır... Yani devlet yıkılsa bile tre ayaktaysa devlet tekrar kurulur. Fakat tre gitmişse, bu yerin delinmesinden, göğün basmasından kötüdür. Çünkü mülkün temeli göçmüştür ve ilk sarsıntıda yerle bir olacaktır.

Algoritmalarınıza mukayyet olunuz!